

populacijski razvitak zagreba

ivo nejašmić

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

Autor razmatra populacijsko kretanje u Zagrebu od njegova postanka, s težištem na razdoblju od sredine 19. stoljeća do popisa stanovništva 1991. Sredinom 15. stoljeća Gradec je imao oko 3.500, a Kaptol oko 1.000 stanovnika. U vrijeme ujedinjenja odvojenih gradskih jurisdikcija (1850), Zagreb je imao oko 15.000 stanovnika. Od tada se grad teritorijalno širio i vrlo dinamično razvijao. Retrospekcija užeg gradskog područja ("10 gradskih općina") pokazuje da je u razdoblju 1857-1991. broj Zagrepčana porastao osamnaest i pol puta (1991. bilo je 721.136 stanovnika). Zagreb je od svog postanka privlačio stanovništvo; doseljavanje je odigralo bitnu ulogu u populacijskoj dinamici grada. U razdoblju 1880-1991. od ukupnog porasta broja stanovnika na prirodni priraštaj odnosi se 27%, a na neto-migraciju 73%! Godine 1880. među građanima je bilo 68% doseljenika; od drugoga svjetskog rata njihov se udio smanjuje da bi prema posljednjem popisu (1991) bio tek 50%! Agresija na Hrvatsku i rat na njezinu tlu ubrzao je demografska kretanja što će, u kolopletu s drugim činiteljima, potaknuti doseljavanje i povećati stopu rasta broja stanovnika i udio doseljenoga u ukupnom pučanstvu grada.

primljeno listopada 1994.

uvod

—> Ljudske naseobine plod su raznovrsnih uzročno-posljedičnih odredbenica, pa u njihovu razvoju do punog izražaja dolazi posvemašnja posebnost i individualnost; jedne su prestale postojati ili su jedva opstale, dok su druge pak gospodarski i populacijski napredovale.

Zagreb je primjer naseobine koja se razvijala pod utjecajem kolopleta raznovrsnih činitelja, što se ogleda i u neravnomjernom razvitku tijekom devet stoljeća njegove pisane povijesti. Ležeći na čvorištu značajnih europskih putova (iz Podunavlja prema moru i Alpa prema Balkanu), Zagreb je iskoristio prednosti geografskog položaja i u burnim društvenim prilikama postao vrlo važno političko, kulturno, gospodarsko i crkveno središte. Višestruki porast značenja Zagreba u zadnjih stotinjak godina doveo je i do odgovarajućeg brojčanog rasta njegova stanovništva.

Kako je tekao populacijski razvitak Zagreba? Kakva je uloga doseljavanja u brojčanom porastu pučanstva? Je li Zagreb grad doseljeničkog tipa?

Kakvo je regionalno porijeklo doseljenika? U pokušaju da odgovorimo na ta i neka druga pitanja nećemo doticati prateće pojave (proces) i posljedice doseljavanja u Zagreb; to prelazi okvir ovoga rada. U stožeru razmatranja jesu brojčane i prostorne značajke općeg kretanja stanovništva te doseljavanja (podrobnije što smo bliže našem vremenu), zaključno sa zadnjim popisom godine 1991, dakle do agresije na Hrvatsku. Rat je uvelike poremetio dinamiku društvenih i demografskih procesa, ugasio jedne a potaknuo druge migracijske tokove i općenito ubrzao demografske lomove. Recentna zbivanja nisu razmatrana zbog ograničenog prostora; to će ionako biti, a već i jest, neiscrpno područje stručnoga i znanstvenog interesa.

ukratko o razvitku stanovništva do sredine 19. stoljeća

Pod imenom Zagreb razumijevao se početkom 12. stoljeća biskupski grad (biskupija osnovana 1094) ili kanoničko naselje (koje je uskoro nastalo sjeverno od katedrale) poznato pod nazivom Kanonička Ves, odnosno Kaptol (Šišić, F., 1925:615-618). Pored Kaptola na susjednom brdu razvijalo se (današnji Gornji Grad) utvrđeno naselje Gradec (potonji Grič).

Dobivši povlastice slobodnoga kraljevskog grada ("Zlatna bula", 1242) Gradec je privlačio mnoge strane obrtnike koji se naseliše ispod južne i istočne strane gradskih zidina. Kaptol se također širio i napučivao, i to uglavnom doseljenicima. Unutar zidina podignutih u 15. stoljeću kanonici naseliše novo pučanstvo. Sredene prilike pogodovale su trgovini što je privuklo nove doseljenike, ne samo iz neposredne okoline nego i drugih zemalja, uglavnom Italije i Njemačke. Tako se doseljavanjem u svim dijelovima Kaptola (Novoj Vesi, Opatovini, Vlaškoj ulici i na Kaptolu) udomio razmjerno velik broj pojedinaca i obitelji različitih zvanja i zanimanja; sredinom 15. stoljeća Gradec je imao oko 3.500, a Kaptol oko 1.000 stanovnika (Krivošić, S., 1981:53-55).

Druga polovina 17. i gotovo čitavo 18. stoljeće bili su za Zagreb razdoblje gospodarstvene i populacijske stagnacije (harali su požari i epidemije kuge). U "povijesnoj jezgri" današnjeg Zagreba živjelo je u drugoj polovini 17. stoljeća, prema procjenama, oko 3.600 stanovnika (Op. cit: 83).

Godine 1776. Zagreb od Varaždina preuzima sjedište Hrvatskoga kraljevskog vijeća (vlade), a postaje i sjedište Varaždinskoga i Karlovačkoga generalata. Započinje razdoblje političkoga, gospodarskog i kulturnog napretka; sukladno tome oživljava i doseljavanje. Temeljem podataka o novoprimitljenim građanima Gradeca (koji su primili *civitet*, tj. status građana) tijekom druge polovine 18. stoljeća, možemo pouzdano utvrditi pravce i jačinu imigracije. Oko 31% stanovnika Gradeca bili su stranci različite narodnosti: Mađari, Nijemci, Česi, Štajerci, Kranjci, Bavarci, Austrijanci, Talijani, Grci, Moravci, Tirolci; Hrvati su činili, dakle, 69% ukupnog stanovništva Gradeca, ali osim samih građana bijahu među njima doseljenici iz mnogih naših krajeva: Turopolja, Zagorja, Bistre, Bosiljeva, Božjakovine, Brezovice, Bakra, Karlovca, Križevaca, Draganića, Osijeka, Hrašćine, Jaske, Kostajnice, Krapine, Orosavlja, Pakraca, Petrinje, Požege, Dubrovnika, Senja, Severina, Stubice, Varaždina, Vrbovca (Dobronić, L., 1972:10).

Prema crkvenom popisu 1818. župa Sv. Marka (Gradec sa selima) i župa Sv. Marije (Kaptol) imale su ukupno 8.768 stanovnika (Krivošić. S.. op.

cit: 91). Tada je Zagreb bio najveće naselje među slobodnim kraljevskim gradovima Hrvatske i Slavonije.

Carskim patentom od 7.9.1850. ujedinjene su sve dotadašnje odvojene gradske jurisdikcije u jedinstvenu zagrebačku općinu. Sjedinjeni je Zagreb imao oko 15.000 stanovnika (zbog različitog teritorijalnog obuhvata broj stanovnika po nekim izvorima kreće se od četrnaest do šesnaest tisuća; op. cit.: 94). U nedostatku relevantnih podataka, ipak sa sigurnošću možemo glavninu porasta broja stanovnika (u odnosu na broj iz 1818) pripisati doseljavanju. Ujedinjenje gradskih općina izuzetno je važna prekretnica. Zagreb postaje jedinstveni urbani organizam koji će se teritorijalno širiti i, kako ćemo vidjeti, vrlo dinamično razvijati.

kretanje broja stanovnika 1857-1991.

Godine 1857. proveden je opći popis stanovništva koji po svojim značajkama predstavlja prvi suvremeni popis (ima "kritični trenutak", nema neku posebnu svrhu kao prijašnji itd.). Od tada do 1991. bilo je četrnaest popisa što omogućuje pouzdanu retrospekciju. Prije nego razmotrimo kretanje broja stanovnika Zagreba valja ustvrditi da je više puta dolazilo do teritorijalnog proširenja grada.¹⁾ Razumije se da je to utjecalo i na kretanje broja stanovnika. Međutim, valja znati da je administrativno-teritorijalno širenje bilo dio "prirodnog" procesa (sve dok se grad nije proširio na okolne općine s velikim brojem ruralnih naselja); u neposrednoj okolici grada naseljavao se dio doseljeničkog priljeva (privučen značenjem samog Zagreba) te se u "administrativnom" povećanju broja stanovnika u znatnoj mjeri radilo o "... pravnom postupku priznanja jedne vangradske kolonizacije za efektni porast grada" (Žuljić, S., 1964:121). Uz to, u grad su uključivana i najbliža okolna sela koja su promijenila svoju gospodarsku strukturu i funkcije, te je i takvo povećanje broja stanovnika grada "... u krajnjoj liniji odgovaralo stvarnim promjenama" (Ibidem).

Kretanje broja stanovnika, računato s teritorijem grada kako ga tretira svaki pojedini popis stanovništva (varijanta A, tab. 1), pokazuje da je u razmatranom razdoblju pučanstvo Zagreba poraslo čak pedeset šest puta (utjecaj "administrativnog" širenja najjači je u ovoj varijanti), od 16.657 na 933.914, s razmjerno kratkim vremenskim ciklusima udvostručenja (tabl. 1). Retrospekcija temeljena, pak, na teritorijalnom obuhvatu grada iz 1991. (14 općina; varijanta B) pokazuje, posve očekivano, osjetno manje povećanje broja stanovnika, ali još uvijek gotovo deseterostruko. Nejeal-

1) Od ujedinjenja u jedinstvenu gradsku općinu (površine 33,27 km²), grad se nije širio sve do 1900. Tada se teritorijalno gotovo udvostručio (na 64,37 km²) pripajanjem sela Laščine, Jurjevca, Borongaja, Petruševca, Vukomerca i Žitnjaka. Godine 1945. pripojenjem Bukovečkog brega i Kustošije, Zagreb se proširio za 10,62 km². Godine 1949. u sastav grada ulaze Granešina, Zagrebačka Dubrava i Čulinec. Godine 1950. gradu su pripojena naselja: Zagrebačka Trnava, Savski Gaj, Podbrežje, Podsused, Stenjevec, Vrapče, Šestine, Remete, Gračani i Markuševac. Godine 1952. grad se proširuje naseljima: Jarek Podsusedski, Markuševčka Trnava, Čulinečka Dubrava, Resnik i Resnički Gaj. Time se do popisne 1953. Zagreb proširio na 235,74 km². Godine 1955. grad je proširen Granešinom II i Čučerjem, a 1957. i Remetincom. Godine 1974. gradu su pripojene općine Zaprešić i Velika Gorica (sve navedeno prema Laušić, A., 1987:21). Posljednju administrativno-teritorijalnu preinaku (misli se na razdoblje do popisa 1991) Zagreb je doživio 1981. kada su gradu pripojene općine Samobor i Sesvete, pa se tako u okviru Gradske zajednice općina Zagreba našlo 14 općina ukupne površine 1.705 km². Teritorij grada tako se povećao više od 50 puta u odnosu na 1850. godinu.

nijom možemo smatrati retrospekciju temeljenu na teritorijalnom obuhvatu iz 1971. ("10 gradskih općina"; varijanta C). To je logična, funkcionalna urbana cjelina, u kojoj "administrativno" povećanje broja stanovnika možemo smatrati "prirodnim" procesom (s izuzetkom ruralnog dijela općine Novi Zagreb).²⁾ Proistječe da je broj Zagrepčana porastao osamnaest i pol puta, od 38.898 godine 1857. na 721.136 godine 1991.

Tablica 1

Kretanje broja stanovnika Zagreba 1857-1991.

Varijante: A - računato s teritorijem grada kako ga tretira svaki pojedini popis stanovništva; B - retrospekcija teritorijalnog obuhvata grada iz 1991. (10 "gradskih" i 4 "prigradske" općine); C - Retrospekcija "10 gradskih općina" (teritorijalni obuhvat iz 1971)

Godina popisa	A		B		C	
	Broj	Godina udvostručenja*	Broj	Broj	Lančani indeks	Prosje. god. (%)**
	1	2	3	4	5	6
1857.	16.657		99.790	38.898	—	1,20
1869.	19.857		111.470	44.930	115,5	2,06
1880.	28.388	(1886)	127.469	56.459	125,7	2,23
1890.	37.529		151.719	70.595	125,0	3,28
#1900.	61.002	(1904)	185.740	98.322	139,3	2,10
1910.	79.038		217.066	121.363	123,4	2,13
1921.	108.674	(1924)	247.119	153.448	126,4	4,48
1931.	185.581	(1945)	345.596	242.053	157,7	1,98
#1948.	279.623		448.444	339.923	140,4	2,06
#1953.	350.829		489.061	377.025	110,9	2,46
#1961.	457.499	(1966)	576.869	459.464	121,9	2,69
1971.	602.205		733.766	602.205	131,1	1,23
#1981.	855.568		855.568	681.173	113,1	0,57
#1991.	933.914		933.914	721.136	105,9	
Indeks 1991/1857	5.606,7		953,9	1.853,9		

* Godine udvostručenja izračunate su iz srednjih vrijednosti kretanja broja stanovnika između dva popisa.

** Prosječna stopa promjene izračunata je na temelju $\frac{P_1 - P_2}{2}$.

Popis kojem je prethodilo administrativno-teritorijalno proširenje grada.

Izvor: Službena statistička dokumentacija za pojedine godine i Korenčić, M., 1979.

Očigledno je riječ o vrlo dinamičnom procesu. Prosječna godišnja promjena (u %) pokazuje da je najveći porast zabilježen u razdoblju 1921-1931, a slijede razdoblja 1890-1900, 1961-1971. i 1953-1961. Unutar općeg progresivnog kretanja javljaju se, dakle, u određenim vremenskim ciklusima, impulsivni skokovi broja stanovnika. Budući da u urbanim uvjetima prirodno kretanje u najboljem slučaju osigurava tek blagi linearni porast ukupnog pučanstva, eksponencijalna progresija u slučaju Zagreba jasno ukazuje na jak proces doseljavanja.

- 2) Radi toga, kao i zbog činjenice da podaci o migracijskim obilježjima stanovništva GZO Zagreba sadržavaju u sebi i "lokalnu migraciju" (između 10 gradskih općina i 4 prigradske, kao i između samih prigradskih općina, što zamagljuje stvarnu sliku doseljavanja), u cijelom radu uzimamo teritorijalni obuhvat kakav je Zagreb imao po popisu 1971, dakle, Zagreb = "10 gradskih općina".

Pređoĉeno kretanje broja stanovnika vezano je uz svekoliki procvat Zagreba. PoloŹeni su ĉvrsti temelji modernizacije: godine 1862. grad dobiva Źeljezniĉku vezu s Europom, niĉu kulturne ustanove (1895. novo kazalište, fakulteti...), elektriĉni tramvaj 1910, poĉetkom 20. stoljeća grad ima stotinjak industrijskih poduzeća. Zagreb se nakon prvoga svjetskog rata razvio u vodeće gospodarsko središte nove drŹave; u njemu buja trgovina, bankarstvo i industrija. Ovakva gospodarska podloga postaje mamac za pojaĉano doseljavanje, a to znaĉi i za ukupni porast broja stanovnika. Nakon drugoga svjetskog rata Zagreb je zadrŹao i ojaĉao ulogu vodećeg privrednog i kulturnog središta, a u sklopu opće koncepcije ubrzane (i urbano-bazirane) industrijalizacije, privukao je osjetni dio migracijskog toka selo-grad.

Nameće se pitanje: Kolika je uloga migracije u kretanju broja stanovnika Zagreba? U razdoblju 1880-1991. od ukupnog porasta broja stanovnika (iznosi 664.700), na prirodni priraštaj odnosi se 27,3%, a na neto-migraciju (razliku doseljenih i odseljenih) 72,7% (tabl. 2). Prema tome, moŹemo zakljuĉiti da je porast broja stanovnika Zagreba uvelike rezultat imigracije, toĉnije pozitivnog neto-migracijskog salda.³⁾

Tablica 2

Uloga prirodnog kretanja i migracije u porastu broja stanovnika Zagreba 1880-1991. (Zagreb = 10 gradskih općina)

Razdoblje	Porast broja stanovnika*					
	u k u p n o		prirodnim priraštajem		migracijom**	
	broj	prosj. god.	broj	broj	prosj. god.	udio (%) u porastu
	1	2	3	4	5	6
1880—1910	64.900	3.245	19.500	45.400	2.270	70,0
1910—1931	120.700	5.748	13.600	107.100	5.100	88,7
1931—1948	97.900	5.759	12.700	85.200	5.012	87,0
1948—1961	119.500	9.192	38.000	81.500	6.269	68,2
1961—1981	221.700	11.085	77.200	144.500	7.225	65,2
1981—1991	40.000	4.000	20.600	19.400	1.940	48,5
1880—1991	664.700	5.988	181.600	483.100	4.352	72,7

*U stupcima 1-3 brojke su zaokruŹene na 100

**Podaci u stupcu 4 dobiveni su iz podataka o ukupnom porastu (stupac 1) i prirodnom kretanju (stupac 3); to je zapravo neto-migracijski saldo (razlika doseljenih i odseljenih osoba), i pozitivan je u svim predoĉenim razdobljima.

Izvori: Za stupac 3: razdoblje 1880-1961. prema Źuljić, S., 1965:73, uz dopunu podataka za teritorij grada koji nije obuhvaćen u navedenom radu a u okviru je "10 gradskih općina"; za razdoblje 1961-1991. prirodno kretanje stanovništva za pojedine godine (Dokumentacije vitalne statistike), DSZ, Zagreb.

- 3) Neto-migracijski saldo 1880-1991. iznosi 483.000. Nije poznat broj doseljenika; do njega se moŹe doći samo ako ocijenimo broj iseljenika i pribrojimo ih neto-migraciji. Pri tome valja imati u vidu iseljavanje dijela puĉanstva nakon prvoga svjetskog rata, završetkom drugoga, stalni emigracijski tok iz Hrvatske, suvremeni odlazak u rubna gradska podruĉja izvan teritorija "10 gradskih općina". Broj iseljenika, dakle, ocjenjujemo na oko 75.000. Tome broju valja dodati i dio doseljenika koje nije registrirao niti jedan popis jer su reemigrirali između dva sukcesivna popisa stanovništva. Ukupno je, dakle, u razdoblju 1880-1991. Zagreb primio oko 580.000 doseljenika, ili prosjeĉno 5.225 osoba na godinu.

Značaj imigracije u ukupnom porastu broja stanovnika nije bio jednak u cijelom razdoblju. Najveću ulogu ima u razdoblju 1910-1921. i 1931-1948, što je i logično jer su to međupopisna razdoblja u kojima su dva svjetska rata umanjila prirodni priraštaj pa je migracijski činilac više došao do izražaja. Zapažamo smanjenje udjela neto-migracije u ukupnom porastu nakon drugoga svjetskog rata, da bi u zadnjem međupopisnom razdoblju (1981-1991) bio čak i nešto slabiji od udjela prirodnog kretanja.

Novije kretanje doseljavanja potvrđuje hipotezu tranzicije teritorijalne mobilnosti (Zelinski), prema kojoj u višem stupnju razvoja društva slabi konačna migracija (jača privremena, dnevna i sl.), što ujedno znači da prestaje biti glavni činilac brojčanog porasta urbanog pučanstva.

udio doseljenog stanovništva u ukupnome

Prve podatke o prostornoj pokretljivosti stanovništva donose rezultati popisa 1880. i to po kriteriju "rodnog kraja". Od tada, kada je u ondašnjem Zagrebu popisano 19.300 doseljenika, raspolažemo podatkom o broju doseljenih i njihovom regionalnom porijeklu (osim za 1921.). Kontingent doseljenika rastao je iz popisa u popis, doduše neravnomjerno; najveći obujam dosegao je 1981, da bi 1991. bilo zabilježeno lagano smanjenje. Po zadnjem popisu ukupno je u Zagrebu popisano 358.700 doseljenika (tablica 3), dakle, više nego je bilo ukupnog pučanstva godine 1953 (prema ondašnjem teritorijalnom obuhvatu).

Tablica 3

Broj doseljenika i njihov udio (%) u ukupnom pučanstvu Zagreba po popisnim godinama od 1880. do 1991.

Godina popisa	D oseljenici	
	Broj**	Udio (%) u ukupnom pučanstvu***
	1	2
1880.	19.300	67,9
1890.	24.800	66,1
1900.	42.000	68,9
1910.	53.600	67,8
1921. (procjena)	71.700 ?	66,0
1931.	138.600	74,7
1948.	195.700	70,0
1953	221.000	63,2
1961.	280.300	61,0
1971.	362.600	60,2
1981.	372.600	54,7
1991.	358.700	49,7

*Od 1880. do 1953. podatak se odnosi na teritorij grada kako ga tretira svaki pojedini popis; od 1961. do 1991. podatak se odnosi na "10 gradskih općina".

**Brojke zaokružene na 100

***Nisu obuhvaćeni preseljenici između pojedinih gradskih općina (odnosi se na razdoblje 1961-1991).

Izvori: Za razdoblje 1880-1931. prema Peršić, N., 1940:34-35; za godinu 1921. procjenio I.N.; za razdoblje 1948-1991. podaci popisa stanovništva (DSZ, Zagreb).

U traženju odgovora na pitanje je li Zagreb grad "doseljeničkog tipa", relevantan je podatak o razmjernom udjelu doseljeničkog kontingenta u

ukupnom pućanstvu grada. Valja nam prije svega utvrditi kriterije, tj. graničnu vrijednost udjela doseljeničkog kontingenta u ukupnom pućanstvu. Optimalnom se čini dvotrećinska većina, dakle 66,6% kao donja granica udjela doseljenika da bi grad bio "doseljeničkog tipa". Godine 1880. u pućanstvu Zagreba bilo je 67,9% doseljenika, dok je najveći udio (%) zabilježen 1931. (gotovo 4/5) te 1948. (70,0%, tablica 3). To je i očekivano, s obzirom da je tih popisnih godina zabilježen najveći skok apsolutnog broja doseljenika u odnosu na prethodni popis (u razdoblju 1921-1931, gotovo je udvostručen apsolutni broj doseljenika). Od prvog popisa nakon drugoga svjetskog rata udio doseljenog kontingenta stalno se smanjuje, da bi posljednji popis (1991) zabilježio tek 49,7% doseljenika u ukupnom pućanstvu grada. Valja imati na umu da popisi pokazuju stanje u "kritičnom trenutku" i da na promjenu obujma doseljeničkog kontingenta utječe, s jedne strane, mortalitet i reemigracija, a s druge, jaćina suvremenog doseljavanja. Već smo vidjeli (tablica 2) da je u zadnjem međupopisnom razdoblju višestruko smanjena vrijednost neto-migracijskog salda, a s druge strane, umiru stari doseljenici (iz jakih poslijeratnih doseljeničkih valova). Zbog toga i nije čudno što je prvi put izjednaćen udio zagrebaćkog domorodnog (autohtonog) i doseljenog pućanstva.

Na temelju odabranog kriterija proistjeće da je od 1880. do zaključno 1948. Zagreb zaista bio grad "doseljeničkog tipa". Danas, pak, on to nije niti po labavijem većinskom kriteriju (npr. 51 postotnom). Prema tome, rašireno "javno mišljenje" da je grad preplavljen doseljenicima nije utemeljeno. Upravo je obrnuto, u zadnjih stotinjak godina (a vjerojatno i duže) nikada ih nije bilo razmjerno manje.⁴⁾

Zanimljivo je razmotriti stanje u "zagrebaćkim satelitskim gradovima": Samoboru, Sesvetama, Velikoj Gorici i Zaprešiću.

Tablica 4

Doseljeno stanovništvo u gradovima: Samobor, Sesvete, Velika Gorica i Zaprešić prema popisu stanovništva 1991.

Naselje	Ukupno stanovništvo	D o s e l j e n i			Udio (%)	
		ukupno	iz iste općine* (»lokalni migranti«)	iz druge općine i inozemstva	svih doselj. u ukup. stanov.	»lokalnih« u ukupno doseljenicima
	1	2	3	4	5	6
Samobor	14.170	9.207	6.327	2.880	65,0	68,7
Sesvete	35.337	24.580	11.515	13.065	69,6	46,8
V. Gorica	31.614	23.211	16.878	6.333	73,4	72,7
Zaprešić	15.678	11.655	8.971	2.684	74,3	77,0
Ukupno	96.799	68.653	43.691	24.962	70,9	63,6

* Odnosi se na doseljene iz iste općine ili neke druge općine GZO Zagreb (14 općina)

Izvor: Popis 1991, Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, tablica 1-1-6, DSZ, Zagreb.

4) Drugo je, pak, pitanje koliko su se doseljenici uklopili u standarde uljudbenog urbanog življenja, pa to golemom apsolutnom broju od 360.000 daje posebnu težinu.

Premda su izvan područja "10 gradskih općina", zavrijeđuju pažnju jer je njihov populacijski razvitak umnogome određen privlačnom snagom Zagreba (na to upućuje i podatak da dobar dio zaposlenih stanovnika tih naselja radi u Zagrebu, usp. Vresk, M., 1986). Ustvrđimo odmah da sva četiri naselja pripadaju "dospeljeničkom tipu grada" (Samobor je tek neznatno "ispod crte"). Redoslijed je: Zaprešić (74,3% doseljeničkog u ukupnom pučanstvu), Velika Gorica (73,4 %), Sesvete (69,6%) i na kraju Samobor (65,0%) (tablica 4).

U doseljenički kontingent uključeni su i "lokalni migranti", dakle, doseljeni iz iste općine ili neke druge općine ondašnje GZO Zagreb (14 općina). Upravo je u tome jedan od glavnih razloga visokog udjela doseljenika u ukupnom pučanstvu (decentralizacija funkcije stanovanja Zagreba, usp. Vresk, M., 1984). Promatrajući zajedno sva četiri naselja, vidimo da je među doseljenicima gotovo 2/3 "lokalnih (domaćih) migranata" (točnije 63,6 %). Pojedinačno gledano, najveći je udio "lokalnih" među doseljenicima u Zaprešiću (74,3 %) i Velikoj Gorici, slijedi Samobor, a najmanje ih je u Sesvetama (46,8%) koje su, dakle, napučenije "pravim" doseljenicima.

doseljenici prema kraju iz kojeg su doselili (regionalno podrijetlo)

Nalaz, prema kojemu je doseljavanje glavni činitelj populacijskog razvoja Zagreba, nameće potrebu razmatranja regionalnog podrijetla doseljenika. Glavna područja iz kojih je Zagreb dobivao stanovništvo zadnjeg desetljeća prošlog stoljeća, i prvog desetljeća ovoga, bili su ondašnji hrvatski kotarevi na zapadu i sjeveroistoku, potom Štajerska sve do Maribora i jugoistočni dio Kranjske (Peršić, N., 1940:38). Godine 1910. u ukupnom pučanstvu Zagreba bilo je 43,9% doseljenika iz hrvatsko-slavonskih županija; ponajviše iz varaždinske (14,2% među ukupnim pučanstvom Zagreba) i zagrebačke županije (12,9 %), a potom iz riječko-modruške (5,4%) i bjelovarsko-križevačke županije (5,0%) (Szabo, A., 1984:102). Prema popisu iz 1931. (vidjeli smo da je te godine zabilježen najveći udio doseljenika u ukupnom pučanstvu) bila je sljedeća struktura pučanstva prema regionalnom podrijetlu ("rodnom kraju"): Hrvatsko zagorje 14,7 % (udio u ukupnom pučanstvu Zagreba), Slavonija 5,3 %, Međimurje 3,4 %, Lika 2,6 %, Dalmacija 2,6 %, Slovenija 9,5 %, Bosna i Hercegovina 3,3 %, Italija (od toga polovina iz Istre) 2,9 %, Austrija, Mađarska i Čehoslovačka 4,0 % itd. (Peršić, N., op. cit:40).

Očigledno je i u slučaju Zagreba potvrđena jedna od starih "generalizacija" ("zakona") migracijskog fenomena: da se većina migranata kreće na kraće udaljenosti, odnosno da se s povećanjem udaljenosti smanjuje broj migranata.

Prema popisu stanovništva 1991. među zagrebačkim doseljenicima glavna, točnije 71,0 % došla je iz drugih krajeva Hrvatske, nešto više od četvrtine iz drugih krajeva bivše SFRJ te 1% iz inozemstva (tablica 5). Podatak o broju doseljenih iz bivše države nije za "10 gradskih općina" raščlanjen po pojedinim republikama/pokrajinama, ali na temelju podatka

za GZO (14 općina) možemo procijeniti da se oko 2/3 tog kontingenta doselilo iz Bosne i Hercegovine.

Tablica 5

Zagrebački doseljenici po popisu 1991, prema kraju odakle su doselili (Zagreb = 10 gradskih općina)

Doselili se iz:	Doseljenici		
	broj	%	udio (%) u ukup. stanov. Zagreba
	1	2	3
drugih općina Hrvatske	254.852	71,0	35,3
drugih krajeva bivše SFRJ	96.174	26,8	13,3
inozemstva	3.406	1,0	0,5
nepoznato	4.275	1,2	0,6
u k u p n o	358.707	100,0	49,7

Izvor: Popis 1991, Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, tab. 1-1-6, DSZ, Zagreb.

Podaci o unutarnjoj migraciji za dvije prijeratne godine (1989-1990; riječ je o tek započetoj godišnjoj migracijskoj statistici) pokazuje da je među doseljenicima u Zagreb razmjerno visok udio doseljenika s područja izvan hrvatskoga državnog teritorija (tablica 6). To je, vrlo vjerojatno, odraz zbivanja na Kosovu i Vojvodini i svojevrsna najava velikih izbjegličkih valova.

Tablica 6

Doseljeni u Zagreb (10 gradskih općina) u razdoblju 1989-1990. prema području odakle su doselili

Doselili se iz:	Doseljenici	
	broj	%
	1	2
drugih općina RH	13.525	61,7
područja izvan RH	8.406	38,3
u k u p n o	21.931	100,0

Izvor: Tablogrami "Unutarnja migracija", 1989. i 1990, DSZ, Zagreb

U nedostatku relevantnih popisnih podataka o podrijetlu doseljenika u Zagreb iz "drugih hrvatskih općina", dobro će nam poslužiti rečeni podaci o unutarnjoj migraciji za dvogodišnje razdoblje. Iz Hrvatske najviše je doseljenih iz općine Velika Gorica (1204), a slijede: Sesvete (992), Zaprešić (593), Samobor (505). Poslije prigradskih općina prvi je Slavonski Brod (376), Split (338) itd., što je i logično s obzirom na broj stanovnika tih općina. Radi objektivnije spoznaje privlačnosti Zagreba za stanovništvo pojedinih hrvatskih općina, uputnije je uzeti "dvogodišnju stopu migracije u Zagreb", tj. broj migranata na 1000 stanovnika općine podrijetla 1991. (na temelju 13.525 doseljenika iz cijele Hrvatske proizlazi da je prosječna stopa 2,8 ‰). Najveću stopu imaju prigradske općine (Sesvete 19,4, Velika Gorica 19,0, Zaprešić 14,1, Samobor 10,6), ali razmjerno jaku i druge

općine "zagrebačkog prstena" (Dugo Selo 12,5, Klanjec 10,4, Jastrebarsko 7,2, Zlatar-Bistrica 6,2 itd.). Zagreb osobito privlači i stanovnike Like (npr. za općinu Gospić stopa iznosi 8,7), iznadprosječno i stanovništvo Moslavine i Posavine, iz Dalmacije osjetnije tek stanovništvo nekoliko općina (Imotski 5,0, Drniš 3,9, Šibenik 3,4), a najmanje iz Istre (iz općine Buzet u te dvije godine nije bilo ni jednog doseljenika) te Gorskog kotara. Premda na podacima dvogodišnjeg razdoblja nije uputno temeljiti čvrste zaključke, očigledno su potvrđeni stari migracijski obrasci: što bliže to jače! Lika je donekle iznimka od pravila, ali je to prije svega plod činjenice da ona nema jače urbano središte pa glavina ruralnog egzodusa završi izvan njenih granica. U takvim je okolnostima privlačna moć Zagreba još više došla do izražaja.

Prema tome, u većoj ili manjoj mjeri Zagreb privlači stanovništvo iz cijele Hrvatske. Njegovu ulogu nacionalne metropole pojačava i činjenica da je privukao i mnoštvo Hrvata iz drugih krajeva bivše SFRJ. U nedostatku relevantnih pokazatelja procjenjujemo da je u vrijeme popisa 1991. u Zagrebu živjelo oko 56.000 Hrvata-doseljenika iz drugih republika/pokrajina bivše SFRJ; najviše iz Bosne i Hercegovine, oko 45.000.⁵⁾

umjesto zaključka

Zagreb je od svog postanka privlačio stanovništvo. Možemo zaključiti da je doseljavanje odigralo bitnu ulogu u njegovu populacijskom razvitku. Zadnjih desetljeća slabi uloga doseljavanja u brojčanom porastu ukupnog pučanstva, tako da Zagreb već duže vrijeme nije "grad doseljeničkog tipa". Što je moguće očekivati u bližoj budućnosti? Na kretanje broja stanovnika, doseljavanje kao i na udio doseljeničkog u ukupnom stanovništvu utjecat će (ili već utječe) više činitelja, navodimo neke: a) porast privlačnosti glavnog grada nezavisne države (privući će dio migranata koji bi inače otišli u druge republike bivše SFRJ, posebice iz pograničnih krajeva); b) stupanj (ne)ravnomojnosti regionalnog razvitka; c) kretanje prirodnog priraštaja zagrebačkog stanovništva (posljednjih godina manji je od 1 promila godišnje s tendencijom smanjenja); d) očekivani porast stope mortaliteta među doseljenicima iz jakih prijašnjih tokova; e) odlazak onih građana (inače obuhvaćenih popisom 1991) koji nisu prihvatili hrvatsku nezavisnost, f) doseljavanje (odnosno stalni boravak) dijela prognanika i izbjeglica. Sve u svemu, valja očekivati povećanu stopu rasta broja stanovnika, oživljavanje imigracijskog strujanja i povećanje udjela doseljenika u ukupnom pučanstvu užeg dijela grada (negdašnjih "10 gradskih općina") na oko 55% godine 2001.

5) Procjena je temeljena na podacima popisa 1991, tab. 1-2-2 o "stanovništvu grada Zagreba (14 općina) prema nacionalnoj pripadnosti i mjestu rođenja" i podatka o broju doseljenika iz drugih krajeva bivše SFRJ (za 10 gradskih općina iznosi 96.174), tabl. 1-1-6 o "stanovništvu prema migracijskim obilježjima", DSZ, Zagreb. Navedeni izvori ne daju posve "čiste" podatke za razmatrani problem; uzeli smo ih kao orijentacijski okvir.

literatura:

- DOBRONIĆ, Lelja (1972). Zagrebački građani prije dvije stotine godina, *Kaj*, Zagreb, V, br. 7-8, str. 8-17.
- KORENČIĆ, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb: JAZU (Djela JAZU, knj. 54)
- KRIVOŠIĆ, Stjepan (1981). *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća*, Zagreb: JAZU (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, Knjiga 19), 226. str.
- LAUŠIĆ, Ante (1987). Stanovništvo Zagreba i okolice od 1880. do 1980, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 3, br. 1, str. 19-30.
- NEJAŠMIĆ, Ivica (1988). Uloga i značajke preseljavanja u suvremenom populacijskom razvoju gradova SR Hrvatske, *Geografski glasnik*, Zagreb, br. 50, str. 45-54.
- PERŠIĆ, Nikola (1940?). *Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb*, Zagreb: St. Kugli.
- SZABO, Agneza (1984). Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910.g., *Radovi* (Instituta za hrvatsku povijest), Zagreb, vol. 17, str. 101-119.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1925). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb.
- VRESK, Milan (1984). Metropolitanska regija zagreba 1981. godine, *Radovi* (Geografski odjel PMF-a), br. 19, str. 59-66.
- VRESK, Milan (1986). Centri rada i gravitacijska područja zaposlenih u Hrvatskoj, *Radovi* (Geografski odjel PMF-a), br. 21, str. 59-66.
- ŽULJIĆ, Stanko (1964). Zagreb i okolica /I. dio/, *Geografski glasnik*, Zagreb, br. 26, str. 65-182; (1965) Zagreb i okolica /II. dio/, *Geografski glasnik*, Zagreb, br. 27, str. 39-147.

The population development of Zagreb

Summary

The autor considers the population development of Zagreb since its origins, concentrating on the period from the 1850s to the last population census (1991). In the 1450s Gradec had about 3,500 and Kaptol about 1,000 inhabitants. At the time when the two separate town jurisdictions were united (1850) Zagreb had about 15,000 inhabitants. Since then the town has grown territorially and gone through very dynamic development. A retrospect of the more limited urban area («10 urban municipalities») shows that Zagreb's population grew eighteen and a half times in the 1857-991 period (in 1991 Zagreb had 721,136 inhabitants). Zagreb has been attracting people since its beginnings; immigration played a major role in the population development of the city. Of the total population increase in the 1880-1991 period, 27 per cent stems from natural increase and 73 per cent from net migration! In 1880 Zagreb's citizens included 68 per cent immigrants; since the Second World War their participation has been decreasing, and in the last census (1991) it was barely 50 per cent! The aggression on Croatia and the war on its soil speeded up demographic processes which will, combined with other factors, step up immigration, thus increasing the city population's rate of growth and the participation of immigrant citizens in the total population of the city. ●

La croissance de la population de Zagreb

Résumé

L'auteur considère la croissance de la population de Zagreb depuis son origine, avec une tendance marquée pour la période allant du milieu du 19e siècle jusqu'au dernier recensement de la population, en 1991. Vers le milieu du 15e siècle, Gradec avait environ 3 500 habitants, et le Kaptol environ 1 000 âmes. À l'époque de l'union des deux juridictions, alors séparées, de la ville (1850), Zagreb comptait environ 15 000 habitants. Depuis lors la ville s'étend territorialement et se développe de façon très dynamique. Une rétrospection de la zone urbaine restreinte («dix communes municipales») indique que de 1857 à 1991 le nombre des Zagrébois a augmenté de dix-huit fois et demie (en 1991 il y avait 721 136 habitants). Zagreb attire la population depuis son origine: l'installation de nouveaux venus a joué un rôle essentiel dans la croissance de la population de la ville. Au cours de la période de 1880 à 1991, sur la totalité de la croissance du nombre des habitants, 27% sont dus à l'accroissement naturel et 73% aux immigrations nettes. En 1880, il y avait 68% de nouveaux venus parmi les citoyens; leur pourcentage baisse depuis la seconde guerre mondiale et, d'après le dernier recensement (1991), il n'était que de 50%! La guerre d'agression contre la Croatie a accéléré les processus démographiques sur son sol: avec d'autres facteurs, ceci encouragera l'immigration et augmentera ainsi le taux d'accroissement du nombre des habitants et le pourcentage de la population immigrée dans la population totale de la ville. ●